

ОБҐРУНТУВАННЯ ЛЮДИНОВИМІРНОЇ ТОТАЛЬНОСТІ

К и з и м а В.В. Тоталогія: Філософія оновлення. —
Київ: Парапан, 2005. — 272 с.

У складних і суперечливих процесах набуття вітчизняним суспільствознавством нового обличчя і демократизації підходів до аналізу явищ у соціумі істотно змінилося і розуміння філософії. Від певного канону, з яким мали зв'язати за радянських часів свої висновки всі науки, — до заперечення методологічної ролі філософії, трактування її як самосвідомості вільної людини, особистої творчої самореалізації філософа у процесі розумової діяльності. Дедалі поширенішим стає таке пояснення специфіки праці філософа: він не пізнає світ у його об'єктивному існуванні, а властивою йому мовою передає досвід свого існування в світі. Як і будь-яка творчість, цей індивідуальний досвід стає, з огляду на свою унікальність, цікавим усім¹. Така тенденція у трактуванні філософії характерна не тільки для пострадянського простору — як філософія постмодерну вона стала домінуючою у світі.

Разом із тим після двох десятиліть хули й остракізму, яких зазнавала філософія, що часто невинно ідентифікувалася з ідеологічними штампами минулої доби, сьогодні окреслився очевидний поворот у суспільній свідомості до філософсько-сві-

тоглядних узагальнень, зокрема і для розв'язання конкретних наукових проблем. Концепція, представлена в рецензованій книзі, пов'язана з прагненням обґрунтувати новий напрям у вітчизняній філософії.

Існує точна дата його народження — це 1993 рік, коли В.В. Кізіма виступив із науковою розвідкою «Человекомерная тотальность. Постнеклассический манифест». Можна по-різному оцінювати маніфест як форму проголошення філософських ідей, але те, що автору таким чином вдалося привернути увагу до нового напрямку, поза сумнівом.

Рецензована книга присвячена розробці тоталогії — вчення про оновлення, в якому механізм життя розглядається як розгортання суб'єкт-об'єктної цілісності самої людини. При цьому характер суб'єкта і об'єкта не залишається сталим. На думку автора, необмежено змінюється зміст тотальності, але зберігається її самоідентичність.

Питання трансформацій, самоорганізації, перехідних процесів і метаморфоз у сучасному світі перебувають нині у центрі уваги не тільки науки, а й суспільної практики. Як зазначає автор монографії, зростаючий динамізм, цілісність і самоконфліктність сучасного світу зумовлюють постійне оновлення соціально-політичної, економічної, духовної сфер, нових об'єктів науки і технології, інженерних проектів, проблем екології та національної безпеки, міжнародної

¹ Межуев В.М. Філософія в системі знання о культурі // Епистемологія і філософія науки. — 2004. — № 1, Т. 3. — С. 52.

політики і стратегічного планування. За умов, коли локальні події можуть у будь-який момент перерости у глобальні, актуалізується ревізія лінійної причинно-силової парадигми і перехід до розуміння дійсності як пов'язаної, але мінливої єдності різноманіття.

Сучасний світ можна досягнути не стільки як порядок, що повністю сформувався, скільки як постійне оновлення. В цьому плані одна з головних філософських проблем — проблема буття — має трактуватися як постійне подолання небуття, тобто як оновлення. Трагізм сучасного світу, і це зафіксовано багатьма західними філософськими течіями, полягає у тому, що проблема буття перетворюється на проблему виживання людства.

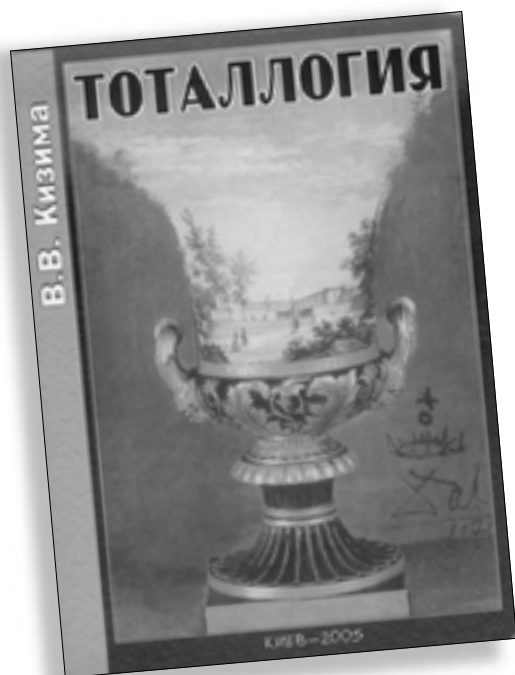
В.В. Кізіма вихід вбачає у зміні світоглядних позицій і відповідного практичного ставлення до світу: життя, яке сьогодні сприймається як безперервне виживання, об'єктивно має і риси нової якості, воно може бути переосмислене як постійне оновлення, тобто у позитивному і перспективному ключі. Автор твердить: *«Ми переживаємо на межі ХХ–ХХІ століть поворот історії, пов'язаний із кризою традиційного духу скорботи і відчаю та переходом до оволодіння самим явищем життя, спочатку на рівні цивілізації, а потім (або одночасно) — хто знає — і на рівні окремої людини. Звичайно, цей рух несе в собі небезпеку остаточного втягування нас у вир некерованого абсурду і розпаду, оскільки він загрожує відкриттям і використанням небувалих можливостей за недостатньої ефективності етичних протипаг. Але, з другого боку, тільки такий рух містить перспективу вироблення реальної методології керування трансформаціями людського буття у світі, який також змінюється»*.

Важливим моментом розуміння змін явищ у тоталогічній концепції є розгляд їх не тільки і не стільки як переривчастої послідовності у часі, а й як нашарування і взаємопроникнення. Тому оновлення передбачає і послідовність етапів, і їхнє взаємопроник-

нення у вигляді динамічної цілісності, для збереження якої необхідне постійне взаємоузгодження (це позначається терміном «сизигія») частин і цілого, що невпинно трансформуються. Внаслідок дії такого сизигічного механізму (механізму узгодження) процес й існує як самостійна реальність, як цілісність, тотальність, ідентичність у собі, де всі просторові і тимчасові варіації постають формоутвореннями одного і того самого.

На основі тоталогічного підходу можливе подолання однобічності і недостатності елементаристської та редуccionістської методологій, будь-яких форм атомізму, структурності і системності. Акцент переноситься на дослідження мінливості, взаємопереходів і взаємопроникнення кінцевих форм у цілісному розгортанні відповідних тотальностей. Автор книги відзначає: *«Філософія тотальності не зводиться до традиційної метафізики виникнення і знищення, стародавніх учень про вмирання і перевтілення, до уайтхедівської «філософії процесу», яка проголошує «процес» субстанцією світу, до бергсонівської «ідеї тривалості», як і до концепцій творчої еволюції із їх «результантами» й «емерджентами»*. Вона вперше синтезує всі аспекти оновлення завдяки введенню у розгляд його суб'єкта — тотальності. На відміну ж від популярних сьогодні нових наукових напрямів — синергетики, теорії катастроф та інших, які становлять природничонаукову базу філософії тотальності, остання, вивчаючи загальні аспекти «зв'язку часів», виступає концепцією світоглядного значення і рівня, не обмежуючись феноменом самоорганізації, який є лише одним із моментів оновлень і метаморфоз».

У рецензованій книзі здійснено аналітичний огляд становлення тоталогічних ідей в історії філософії, починаючи з міфологічної свідомості і доби античності. Цікаві висновки автора про те, що середньовічні тоталогічні трактування творіння як оформлення, матерії як безформного парадоксального

буття-небуття (одночасно «ніщо» і «щось»), міркування про співвідношення часу і вічності, минулого, теперішнього і майбутнього торкалися найглибших таємниць тотальності, але здійснювалися у межах провідної ідеї ієрархічної світобудови, сформованої і керованої божественною силою. Новий час конкретизував уявлення про сизигічну відповідність і взаємовизначеність явищ світу у вигляді законів природи. Однак ґрунтуючись на елементаристській та редукціоністській парадигмах класичної науки і сцієнтизмі, не зміг піти далі системно-структурного погляду на універсум. У ХІХ — ХХ століттях, попри досягнення еволюціоністських концепцій, час об'єднання ідеї еволюції з ідеєю цілісності ще не настав. Тільки на помезів'ї цих століть суспільство доросло до сприйняття тоталогічних ідей.

В.В. Кізіма пише: «За умов сучасного динамізму життя зрозуміло, що будь-які соціальні комплекси, починаючи від родини і закінчуючи світовою спільнотою, існуючи у протистоянні з ширшим контек-

стом, є суб'єктами власної життєдіяльності, тобто розвиваються одночасно як суб'єкти (джерело впливу) й об'єкти (те, що зазнає цих впливів). Усвідомлюється ідея: в умовах сучасного, замкненого в своїй цілісності світу, людина дедалі більше перебуває у ситуації суб'єкт-об'єктного самовпливу. Діючи як суб'єкт перетворень, вона все частіше виявляється об'єктом цих самих перетворень, підпадає під вирішальний вплив своєї власної діяльності. Вона існує не лише як суб'єкт, який диктує свою волю, і не лише як об'єкт, що є тільки виконавцем чужої волі. Реально вона розгортається в єдності зі світом як суб'єкт-об'єктне відношення. Вона потрапила у ситуацію свого буття як тотальності. Проблема оновлення «визріла» до того рівня, щоб стати сьогодні цілеспрямованим об'єктом уваги не тільки окремих індивідів або навіть наукових напрямів, а людства як цілого».

Істотний аспект обґрунтовуваного автором підходу — це встановлення зв'язку тоталогії з методологією постнекласичної науки. На зламі тисячоліть є підстави говорити про початок нового постнекласичного періоду розвитку науки. Його характеризують дві головні особливості: орієнтація на вивчення людини і тенденція до цілісного сприйняття Природи, Всесвіту у їхній динаміці. В обох випадках ідеться про зміну відносин науки і цінностей, котрі тепер розглядаються як нерозривні поняття. В орбіту наукового пошуку дедалі частіше втягуються системи, що історично розвиваються. Вони, очевидно, домінуватимуть у науці найближчого майбутнього. Цей тип об'єктів складніший своєю системною організацією, ніж саморегульовані системи, з якими працювало некласичне природознавство. Кожен рівень історичного об'єкта є складною саморегульованою системою, відносно стійкою фазою його еволюції, а поява нових рівнів — переходом від однієї самоорганізації до іншої. Наука починає

набувати космічного характеру. У поле зору дослідника водночас потрапляє така велика кількість різних об'єктів, що світ постає хаосом. І завдання полягає не лише в дослідженні якихось відносин, зв'язків, властивостей явищ, а й у тому, щоб, за словами І. Пригожина та І. Стенгерс, розкрити порядок із хаосу.

З-поміж еволюційних об'єктів, які вивчає сучасна наука, особливе місце посідають унікальні еволюційні системи, що містять людський чинник: це медико-біологічні об'єкти, низка великих екосистем і біосфера в цілому, явища біотехнології, генетичної інженерії, комп'ютерні мережі, системи штучного інтелекту тощо. Під час вивчення «людиновимірних» систем пошук істини пов'язаний із визначенням стратегії і можливих напрямів перетворення тих із них, які безпосередньо стосуються гуманістичних цінностей. У зв'язку з цим змінюється ідеал «ціннісно нейтрального дослідження». Об'єктивне пояснення й опис «людиновимірних об'єктів» передбачає наявність ціннісних чинників в обґрунтуванні того чи іншого положення. Об'єкти, що історично розвиваються і містять людський чинник, найчастіше досліджують у рамках міждисциплінарних програм, які вводять нові елементи в організацію наукової діяльності.

У постнекласичній науці чітко виявляється тенденція до об'єднання найвіддаленіших дисциплін із пріоритетом гуманітарних знань, оскільки предметом досліджень є людина з її цінностями. Культура стає головною галуззю наукових пошуків. Тоталогія, в якій особлива увага приділяється аналізу проблеми суб'єкт-об'єктних відносин і категорії тотальності, справді може стати певним підґрунтям для розвитку постнекласичних методологій.

Тоталогія — це філософія не тільки оновлення, а й активності. Разом із тим автор дуже чітко усвідомлює небезпеку розгортання в сучасному світі безконтрольної активності. Беззаперечною заслугою В.В. Кізіми

є те, що він єдиний в атмосфері нестримної ейфорії від інновацій та інноваційності, які розглядаються як панацея подолання кризових ситуацій, відкрито заявив про небезпеку неосяжної «інноваційної політики», котра може призвести не до розв'язання багатьох нагальних проблем суспільства, а до їх загострення.

Характерною рисою авторського розуміння тоталогічної концепції є трактування її як практичної філософії. Остання припускає застосування філософських принципів до конкретних форм соціального буття людини — економіки, політики, техніки, навколишнього середовища і т. д., як ціннісно-нормативного фундаменту певних форм людського і суспільного буття. Тому їй не чужі проблеми прогнозування суспільного розвитку, керування суспільством.

Великий інтерес викликають роздуми автора про історичну долю України, її місце в сучасному цивілізаційному процесі: *«Для України тоталогічні питання завжди були актуальними, оскільки завдяки їй особливому геополітичному статусу — «середньому» розташуванню між Європою і Росією, Заходом і Сходом — вона у певному сенсі слова є епіцентром геополітичних впливів, що підтверджує і час постпереміщення. Це наклало відбиток на історію і ментальність України. Зокрема, для української інтелігенції завжди важливою була проблема самоідентичності і субстанціональних чинників країни, розуміння того, яким чином після численних історичних змін її визначальних параметрів — території, етнічного складу, державно-політичного устрою (аж до приналежності різних частин її території одночасно кільком державам), духовно-культурних і зовнішньополітичних орієнтацій і т.д. — вона все ж таки залишається «тією самою» Україною. Таємниця історичної цілісності України, сутність об'єднуючої її сизигічної сили завжди були не тільки те-*

оретичними, а передусім практичними питаннями. Сьогодні різні аспекти проблеми самоідентифікації піднялися до рівня інституційних втілень у вигляді питань територіальної, мовної, етнічної, культурно-духовної, історичної ідентифікації. Це свідчить, що тема оновлення, «збереження в трансформаціях», перейшла у сферу масової суспільної практики і набула безпосередньої актуальності».

У монографії практичне значення тоталогічної концепції також досить аргументовано розкрито на матеріалі трансформацій у системі освіти. Перехід до нового типу освіти можливий лише за допомогою інтелектуальних технологій. Саме інформатизація — найважливіша умова такого переходу, що відповідає постнекласичному типу раціональності. Прорив у комунікаційних технологіях дає змогу впроваджувати індивідуальні методи навчання на варіативній основі. Постнекласична раціональність й інформатизація освіти відкривають можливості формування нової педагогічної парадигми, яка уможливить поєднання масовості освіти з підвищенням її рівня, що необхідно для постіндустріального суспільства, дасть змогу перейти до індивідуально-контактної системи навчання. Це розширює гуманістично-рефлексивний підхід до організації навчання, передбачає створення різноманітних варіантів навчальних програм за рівнями засвоєння знань і навичок із забезпеченням можливого їх вибору, використання гнучких засобів програмного навчання, поєднання індивідуальних і групових форм занять, впровадження методів проблемного вивчення матеріалу тощо шляхом значного зростання технологічності навчального процесу.

Проте автор книги слушно застерігає: вирішальне значення в інформатизації освітньої сфери має подальша її гуманізація у напрямі ідеології цілісного світосприйняття, без чого не вдасться уникнути негативних наслідків розвитку сучасної

цивілізації. Необхідна нова світоглядна орієнтація, суть якої полягає у взаємній відповідності змін людини, її середовища, суспільства як частин цілого. Звідси випливають серйозні наслідки стосовно типу і структури освіти. Актуальним стає вивчення природничого, географічного, екологічного контексту діяльності людини, історії різних наук і галузей господарювання. Принципове значення має розширення загального світогляду людини, що допоможе їй краще орієнтуватися в екстремальних ситуаціях. Необхідні також системні гуманітарні знання для реалізації принципу «діяти локально, мислити глобально».

Усе це актуалізує введення до освітньої стратегії нових предметів та об'єктів вивчення, безпосередньо орієнтованих на людське буття, — таких, як: життя і життєвий шлях людини; соціальний і природний моніторинг; методологія разових, ситуативних рішень; теорія і практика визначення критичних точок розвитку цілого і зміни загальної ситуації у бажаному напрямку; методологія діалогу, проведення перемовин і розв'язання суперечностей; методологія досягнення цілісного знання; принципи самоосвіти на постнекласичній основі та ін.

Цікавим видається здійснене у монографії В.В. Кізіми зіставлення тоталогічної концепції і системного підходу із переліком конкретних методологічних переваг тоталогії.

Вагомим аргументом на користь висунутої концепції є той факт, що кількість прихильників нового напрямку в наш час зростає не тільки за рахунок філософів, а й представників інших галузей знання. Ідеї тоталогії виявилися затребуваними у лінгвістиці, літературо- і мистецтвознавстві, екології і ландшафтознавстві, інформатиці й архітектурі.

Приймаючи і підтримуючи концепцію автора, відзначаючи її внутрішні ресурси, зважуся, однак, і на деякі критичні зауваження.

На мій погляд, при обґрунтуванні тоталогічного напрямку в сучасній філософії В.В. Кізімі не вдалося уникнути певної декларативності, «маніфестації» основних його положень.

У ХХ столітті було докладено чимало зусиль, щоб всезагальність філософського знання не трактувалася як «тотальність філософського проекту». Можна навести міркування Т. Адорно: *«Строге виключення всіх — у традиційному сенсі — онтологічних питань, відмова від інваріантних загальних понять, таких, наприклад, як поняття людини, від будь-яких уявлень про самодостатню тотальність духу, зокрема від завершеності у собі «історії духу», концентрація філософських питань на конкретних історичних утвореннях, від яких філософія не має бути відлучена, — ці постулати стають царинною того, що передовсім називали філософією»*². На такі аргументи треба відповідати. Взагалі деклароване автором розмежування постмодернізмом потребує спеціального аргументування.

В.В. Кізіма заявляє про відмінність його концепції від ідей постнекласичної науки, наголошуючи насамперед на «антропологічності» тоталогії. Проте поки що важко судити про антропологічну специфіку пропонуваної концепції.

Я готовий прийняти як важливий аргумент на її користь заяву автора про те, що ця концепція виступає певною онтологічною основою для постнекласичних методологій, але поки важко простежити органічний зв'язок між ними: тоталогія і постнекласичні методології скоріш бачаться як «порядрозміщені».

Пильної уваги потребує проблема співвідношення тоталогії і діалектики (дослідник визнає спадкоємність між ними). Особливо важливо було показати, наскільки

² Адорно Т. Актуальность философии // Путь в философию: Антология. — М., 2001. — С. 345.

ефективний в обґрунтуванні тоталогії категорійний спосіб доведення як сходження від абстрактного до конкретного.

Нарешті, в книзі не вдалося подолати «статейний» характер її наповнення. Структура будь-якої монографії ієрархічна і логічно визначена. Гадаю, автор навмисне не прагнув цього. Але в такому випадку це інший літературний жанр, швидше есе, а не монографія, що, безумовно, не применшує достоїнств книги. На користь есе свідчить і той факт, що дослідник наводить достатньо розлогий (і цікавий) аналіз творів У. Джемса, С. Цвейга та інших письменників.

Книга В.В. Кізіми написана яскравою мовою, з переконливою аргументацією, яка цілком адекватно розкриває значення основних положень тоталогічної концепції. Можливо, занадто багато незвичних понять, але нові ідеї потребують і нових категорій. Своєрідною метафорою книги є і репродукція картини Сальвадора Далі на її обкладинці, дібрана зі смаком і сенсом.

А вказані вище недоліки розвідки, можливо, будуть подолані в анонсованому автором серіалі. Передбачається видання ще трьох книг, де, напевно, чимало положень концепції знайдуть поглиблене обґрунтування.

Хочу підкреслити ще один факт дослідницької і науково-організаційної діяльності автора. Лабораторія постнекласичних методологій, очолювана В.В. Кізімою, уже 12 років видає періодичні збірники «Totallogy — XXI. Постнекласичні дослідження». Це видання фактично перетворилося на вельми авторитетний філософський часопис, тематика якого завжди приваблює обговорюваними глобальними проблемами. Видається журнал самотужки, завдяки ентузіазму та безкорисливості членів редколегії і мізерним коштам Центру гуманітарної освіти НАН України. А видання, переконаний, заслуговує на солідну державну підтримку.

В. ОНОПРІЄНКО,
доктор філософських наук